Лекција 15.и 16: Самостална анализа одабраног текста *Увела ружа* (одломак), Борислав Станковић

ЗАДАТАК: Прочитај следећи одломак. Након читања, забележи утиске о прочитаном тексту. Приликом читања, посебно обрати пажњу на врсту дела, време радње, место радње, тему, ликове (лирски субјект) и форме приповедања у тексту.

Borisav Stanković: *Uvela ruža*

Opet sam te snevao! Kao žališ što san ode, te i ti s njime! Kako bih voleo da to ne beše samo san, san i ništa više. Ali hvala i snu. Slađe je snevati nego li zbilju gledati i fušiti se od navrelih osećaja, uspomena, i teška, hladna, samotna života... Da, slađi je san, san detinjstva i mladosti; san stare, pocrnele i čađu ispunjene kuće sa velikom baštom ograđenom tarabama i punom cveća, starih šimširova, ispucanih stabala od krušaka i kajsija, s gustim, gustim džbunovima i grmljem; san potoka što pored kuće teče sa visokim topolama, mladim vrbama, brestovima i mekom, uvek vlažnom travom. Pa san toplih noći kad vetar duše i lišće kreće, kad mesec sija a iz obasjane daljine dopire zvon od kleptuša i tiha, monotona pesma pastira u „duduk"; san tamnih večeri, razvalina od zidova, turskih konaka, džamija, opalih streja sa slepim miševima, vešticama, vampirima i „sajbijama" ... san mladosti i sreće!

Hajdemo da snevamo:

Bili smo komšije. Tvoja majka samo tebe, moja majka samo mene imađahu. Bašte naše behu razdvojene potokom, preko koga se prelazilo na nameštene, oveće, kamenove. Tvoja mala kućica, skoro zidana, prizemna i mestimice okrečena, skrivaše se u dnu bašte i od nje se višače samo krov s novim crepovima. Naša kuća beše stara, široka, suva, glomazna i zaudaraše na čađ. Sa ulice bila je ograđena visokim zidom. Kapija beše velika, stara, s pohorđalim alkama i ispod koje se mogaše čovek provući u svako doba. Ispred kuće beše stari bunar a oko njega naslagane velike ploče od kojih je oticala ustajala, crna barica po kojoj patke ceo dan batrgahu. Više bunara bila je vinova loza, a na sred dvorišta stari dud – „šandud". S leve strane beše odmah potok, a iza njega vaša bašta ograđena zavaljenim i isprekidanim plotom... Je li, pamtim li dobro? Vi beste sa sela, skori doseljenici. Prodali ste u selu vaš posed i došli u varoš. Otac ti i starija sestra umrli, a ti s majkom ostala. Nešto od neprodatih njiva u selu, a nešto od nadnice tvoje majke, vi dve živele ste lepo i tiho. A ti beše uvek, od sviju komšijskih devojčica najbolje i najlepše obučena. Tvoja majka iđaše jednako u seljačkom odelu, ali tebe kićaše i gizdaše kao najbogatiju. Kakva li beše tada! U šalvaricama, kratkom, tesnom mintanu sa širokim rukavima, opasana boščicom, u lakim papučpcama i povezane glave iđaše ti. A hod ti beše brz, lak. Kako da te ne pamtim kad dolažaše k nama? Prelaziš preko potoka a ručice si digla uvis. Plave, velike oči oborila si dole i nogom biraš na koji ćeš kamen stati. Tvoja uska nedra i još tanji pas previjaju se čas na levu, čas na desnu stranu. Na tvoje blede, dutuljaste obraze izbilo jedva primetno rumenilo, a bujne ti kovrčaste kosice pale po čelu i oko ušiju. Prelaziš ti, gledaš gde ćeš da stupiš, prvo oprobaš kamen da li je on dosta stalan, pa onda, zanihav se, i uzdignuvši glavu, lako kao srna, skočiš na našu stranu.

– Ah! Evo me! – veliš stajući preda me – Šta si me zvao, a?

– Majka te zove!

I ti ne gledajući na mene, brzo, previjajući se i izbacujući iz šalvara tvoje male nožice u belim čarapama, otrčiš materi koja te pošalje da joj nešto kupiš u čaršiji.

I ti si uvek tračala, radovala si se kad bi te moja majka poslala za što kao i da si se time i ponosila. A imala si i zašto. Jer mučno beše mojoj materi pristupiti. Kao da sad i nju gledam gde pogurena, u svilenoj anteriji, povezana crnom šamijom i to tako da joj se samo nos i oči vide, pretura po svojim sanducima i dolapima. Vadi iz njih stara, već plesniva odela, skupocena ali požutela platna i svilene tkanine koje počele već da se osiplju. Uvek je čistila zlatno i srebrno posuđe i svaki čas ga nameštala u gostinskoj sobi kako bi istaknutije stajalo. Ceo dan je provodila u gostinskoj, sniskoj, pocrneloj sobi, koja beše lepo nameštena. U njoj je bilo nagomilano sve bogatstvo koje beše preostalo: stari persijski ćilim, po rasrovima veliki „sahani", srebrni „zarfovi" za šolje, pozlaćeni čiraci za lojane sveće, po minderlucima veliki jastuci, „čupavci"... Beše Jerusalima, Peći, Ravanice u zlatnim okvirima, i to počađale, plesnive, s oštrim, provobitnim crtežima... I sve to nagomilano, stisnuto u maloj svetlosti, pomešano s mirisom od suvih dunja, grožđa i krušaka što višahu na tavanicama, izdavaše oštar, a često i zagušljiv zadah.

Uvek je ona bila u toj sobi i doterivala i čistila nameštaj. Samo ja i ona živeli smo od moje mase. Otac mi beše umro pošto upropasti gotovo sve imanje na razne poslove koji mu nikad nisu polazili za rukom, a koje je on opet preduzimao više radi sveta, da se ne kaže: kako ništa ne „pečali", već jede gotovinu. Mati mi skoro za ocem umrla. Zato sam babu zvao uvek majkom. Dakle od cele nekadašnje bogate i znane porodice samo mi besmo ostali. Ona je retko išla drugima, kako ne bi i oni nama dolazili i videli našu sirotinju koju je već ceo svet gledao. Ali ko bi došao, taj je bio ugošćen kao kod najbogatijeg jer je ona uvek nabavljala najbolju kavu i rakiju za goste. Bila je ponosna, povučena. U celom njenom tihom, odmerenom ponašanju isticaše se neka skrivena i osetljiva dostojanstvenost. Nikada nju nije mogao ko da vidi, da ona radi kakve teške poslove. Sem pletiva i šivenja ništa drugo pred ostalima nije uzimala da radi. I svi su se čudili kako mi izlazimo na kraj. Govorili su da ona ima čitave bisage para, koje je uzela od mog pradede, svoga svekra, kad je ovaj umirao. Čak su me neki i zapitkivali: da li viđam kod nje starinske velike zlatne pare? Od toga ništa nisam video. Samo često, u noći, trgnem se iza sna, probudi me svetlost sveće. I ja se tada dižem i gledam, gde se ona skupila, na leđa bacila staru, čohanu gunju; nagnula se k sveći i nešto radi. Podvila ona noge pod šalvare, kolenima pritisla platno, jednom ga rukom drži zategnuto i palcem pritisla šav, a drugom šije brzo, silno... Njene suve ruke samo lete, a oko nje razbacano po pet, šest pari gotovih košulja. Prozori sobe ćilimom zastrti, da se spolja iz sobe svetlost ne vidi. Ja je gledam, čudim se i pitam:

– Nano?!

– A?! – trgne se i ona i baca rad, pa kad vidi da sam to ja, ona ga opet uzima.

– Što ne spavaš?

– A što ti? – pitam je.

– Spavaj ti, čedo, spavaj. Nana je spavala, pa sam se digla na „podranku”.

Rukama pipam oko sebe postelju, a ona ravna. – Nisi ti spavala! I ja ću da se dignem. I počnem da ustajem iz postelje.

– Ne, ne! Eh, što si bedan! – veli ona blago. Pa da bi me umirila, ostavlja rad i leže sa mnom. Ja se zgurim u njen skut, grudi joj otkrijem, zavučem ruke u njene smežurane, tople pazuhe, i, tako zguren, osećajući na čelu njen dah i dodir toplih joj usta, polako zaspim.

A ti? Beše svakog dana kod nas. Tvoja te majka uvek ostavljaše idući na rad da sediš kod nas, ne trčiš i viješ se po ulicama i čaršiji. Ti si bila živa, brza, hitra, a tvoja mati povučena, suva, uvek se sklanjala i bila u brizi. Izgledaše da je ništa ne interesuje, da ništa ne vidi i gleda do samo svoj rad: okopavanje, filizenje i prašenje duvana po njivama. Išla je i ona brzo s prekrštenim i zavučenim rukama u nedra, i to pognute glave, uza zid, po krajevima, kao da se čega bojala i sklanjala s puta svakome. Moja vas je mati rado imala. Jer jedno što nam beste komšije, drugo što od poznanika i rodbine ne imađaste nikoga, zato vas je ona prizivala i družila se s vama više kao iz nekog sažaljenja i misleći da vam daje neku milost i time svoju dužnost ispunjava... I tako ja, ti, one, svi mi, neosetno zbližismo se i postadosmo jedna kuća. Ako tvoja mati što dobro umesi, ona donosi nama. I, da to ne bi izgledalo kao poklon, ona tiho i gledajući ponizno u mater, moli je:

– Eve ’adžike, da vidiš... Ja ga, istina... ali ti znaš bolje. Obiđi da vidiš!

Mati uzima, jede, i mada je izvirsno jelo, ona opet stavlja primedbe, kako bi to izgledalo da ona to jede samo iz dobrote te time da tvojoj materi učini po volji – milost. A kad mi što god dobro skuvamo, onda mati pošalje, po mene, vama.

– Na odnesi im. Neka okusi Stana, jer me je dete celog dana slušalo.

I tako mi besmo svi skupa, zajedno. Koliko puta ti kod nas, igrajući se, umorna, u našoj toploj sobi, naslonjena na kolena moje matere, zaspiš. U tom dođe s rada tvoja mati. Ulazi ona tiho, ponizno, s prekrštenim rukaš, noseći pod pazuhom ostatak od svoga ručka.

– ’Bro veče! – veli tiho, pa kad te vidi zaspalu, s opuštenim rukama i zavezanom glavom na materinu krilu, ona se prepadne od tolike tvoje smelosti pa prilazi i uzima te od nje. – Što je, ’adžike, ne pustiš na zemlju nego je držiš? Malo ti i onako dosađuje, pa još i ovo...

– Neka, neka – prekida je mati. Neka spava. Umorila se. Sedi, Marijo, odmori se... Sedi, doma nema niko da te čeka.

I majka ti, držeći te zaspalu na krilu, podalje, uza zid, seda. Posle otpočnu razgovori. Moja mati je pita kod koga je toga dana radila i na čijoj njivi. Posle joj kazuje od koga je sadašnji gazda tu njivu kupio. Onda joj nabraja nekadašnje naše njive, čiviluke, vinograde; kazuje joj koliko je to godišnje donosilo, s kojim se imanjem graničilo, na koji je način to posle otišlo... I onda, zanese se, pa otpočne da priča svoj život, mesta i gradove gde su bili, kad su išli na hadžiluk s dedom... Ona nabraja, kazuje do sitnica o svima sadašnjim gazdama „skorotečnicama”: šta su pre oni bili,

kod koga služili, iz kog su sela došli, kako su se obogatili... Priča ona, a tvoja majka sluša je željno, klima joj u povlad, a na licu joj se vidi zadovoljstvo što moja mati to njoj priča i govori. Posle se ti probudiš i onda večeramo. Tvoja mati donese štogod od vaše kuće, a i s onim što mi imamo, večeramo zajedno. Posle večere ti poliješ sve, skupiš mrve sa sofre, a majka ti opere sudove, razmesti sobu, pa čak nam i postelju prostre. Ja i ti zaspimo, a one dve nastave razgovor do neko doba.

Pa znaš li – kad dođe zadušnica, dan mrtvih? To je jedini dan kad mati namesi i spremi, kao nikad. U jutru, pošto se da kokoškama, da one prve okuse kuvanu pšenicu, ja onda raznosim po komšiluku „zadušnicu". Prvo donosim vama. Mati metne u čanak pšenicu, poskurice i drugo: oraje, kestenje, trešnje. Donosim vama, a vi mi u moj čanak dajete od vaše pšenice i poskurica. Kad izredim tako sve kuće u komšiluku odnoseći i donoseći, onda probiram što je najlepše za mene. Kad dođe vreme da se ide na groblje, mati spremi veliku kotaricu i naslaže sve: pite, jela, začine. Naročiti momak to odnese na groblje. Tvoja mati dođe, i, da ne bi izgledalo da ona hoće da ide u društvu s njom, traži od nje štogod da joj ponese.

– Hajde, 'adžike. Daj ako ima što da ti ponesem.

– Pa nema ništa, Marijo. Sve sam poslala. Ali hajdemo, možda ćeš mi uz put što zatrebati.

I one odlaze. Ulice i čaršiju zakrčile žene s korpama, jelom i pićem. Oko njih se tiskaju i jure ka groblju prosjaci, Cigani i Ciganke noseći velike torbe za jelo i testije za piće. Jure oni i grabe ko će što pre i lepše i bolje mesto zauzeti pred portom groblja. Ja ostajem kod kuće, čekam tebe da dođeš te da zajedno ručamo, kao što smo se i dogovorili. Ti dolaziš s punim čankom svačega. Zatičeš me gde dižem zaklopce sa jela i od svakog ponešto uzmem.

– Što ne čekaš? – veliš ti naburenо. I onda uzimaš pa sve mećeš sahane, ređaš ih oko vatre. Ja te ne slušam, već jednako uzimam i jedem. Ti se ljutiš.

– Nemoj. Sad ćemo zajedno da jedomo. Ako li ne? – neću ni ja! Evo, čekaj! – Pa brzo, hitro, uzimajući tako ozbiljno ulogu domaćice, donosiš ti pred mene veliku tepsiju. Prvo pa nju mećeš poskurice, hleb, pa onda kašike i viljuške (koje će biti sasvim nepotrebne – pošto ćemo prstima jesti). I da bi sve to izgledalo kao ozbiljan ručak ti mi u čašici daješ vode mesto rakije. I tek onda donosiš jela, ali najviše pšenice s orasima i šećerom. Ja sam seo, prekrstio noge i punim usta, a ti samo trčkaraš, donosiš, sedaš sproću mene podvivši kolena i probiraš što je najbolje.

– Evo, uzmi! – veliš ti ozbiljno i pružaš mi.

– A što ti ne jedeš? – pitam te, gurajući ono u usta što mi daješ.

– Pa, takav je red – odgovaraš mi ozbiljno – Mužu žena treba najbolje da da... Ona može i posle, što ostane od njega, da jede.

I za tim, pošto ja napunim sve džepove orasima i kestenovima, ti sve onda dižeš. Opereš sahane, da se ne bi poznalo. Sve središ, zagasiš vatru na ognjištu, lepo i jako poklopiš sudove jela da ne bi mogla koja mačka ili pas što da uzmu. I to hitro, ozbiljno, sa zasukanim rukavima, uzdignutim

šalvarama, pazeći da se ne uprljaš, ti umah sve to svršiš. Posle, pošto zatvorimo kuhinjska vrata, držeći se za ruke, smejući se, izletimo na polje, u baštu i potok, te da nas sunce greje, zapljuskuje svežina i miris zelenila... Da čekamo, dok se naše matere, isplakane, s glavoboljom vrate s groblja.

Je li – da je ovako bilo?

II

A posle? Majka je moja želela, da ja postanem ono što moj otac ne beše – da povratim izgubljeno imanje, uzdignem i još lepšim sjajem obasjam već pomračeno ime naše, a nije znala sirota ona da se opadanje porodica ne zaustavlja tako lako i brzo, pa još i na prvom kolenu.

Šta je o tome ona znala. Ona samo sanjaše nekadašnje bogatstvo, zidaše svoje kule na mene, i možda baš joj i to davaše snage i onoliko dugog života. Dade me u školu. Učio sam se prilično. Za sve vreme osnovne škole i niže gimnazije ne beše ničega neobičnog. A i tebe majka upisa u školu, ali je ti i ne dovrši. Posle si učila da šiješ i krojiš žensko odelo. I zatim se opet vrati kući da tu ostaneš. Ali, ne! Nisi bila ti samo kod svoje kuće već i kod naše. Šta više, prvo bi naše dvorište počistila, pa onda vaše; prvo bi nama izvadila iz bunara vode i donela, pa onda vama. Za Božić, Uskrs, po čitave dane ostajala bi ti kod nas, pomažući materi. A tvoja mati, kao i pre. U veče bi došla s nadnice kući, a u jutro rano išla na rad. To pade u oči komšijama, i već počeše iznositi kojekakve stvari, a naravno da ste vi u tome najgore prolazili. Podmetalo vam se neko ulagivanje i silom guranje kod nas. Koliko bih puta čuo gde govore o tome i to kao s nekim sažaljenjem pomešanim sa zluradošću:

– Eh, ugniću se. Uvile se oko one stare žene, pa joj ne daju da mrdne. Ali 'adžika! Zar će ona još i takve da gleda?...

Eto, znao sam ja to, slušao, mislio o tome, ali sam opet ćutao. I mati se tome činila nevešta, jer je bila uverena o nemogućnosti ma kakve veze, a opet nije htela da prekida ovaj naš život. Jedno što vas je sažaljevala, a drugo, što si je ti služila i dvorila kao rođena kći.

I, kao što rekoh, sve je bilo po starom. Opet smo zajedno večerali, matere su se razgovarale, ti si štogod šila ili plela a ja čitao. Sve je bilo po starom i dani su išli, tekli jedan za drugim, brzo, neosetno, ti naši mladi dani ispunjeni srećom i bezbrižnošću. Samo su se naše kuće svakog leta sve više ugibale i gubile u zelenilu. Topole su rasle i išle u vis, vrbe razgranjavale i krhale; kruške, kajsije, višnje i dudovi sve više debljali i ukrštavali se. Potok se proširi i iskrivuda. Preko njegovih glatkih kamenova nahvata se nežna, meka mahovina; trava postade bujnija i tamnija. A i mi smo se menjali i rasli. Ja i ti smo, opet, svakad bivali zajedno. Ali ja, ah ja, već počeh da se zanosim ambicijama, koje, podsticane uspomenom moga „visokog porekla" i oholim materinim pouzdanjem u mene, sve više se i više širahu, pružahu čak do – stid me je već! Našto spominjati sve one želje i nade, one rane, ubitačne zrelosti, kojom smo se čak i ponosili?... Ja sam samo to znao, da ti nisi za mene, da si mnogo nisko, nisko! I da je čak to dosta od nas, što ti dopuštamo da si kod nas, te da nas služiš, da mi kao rođenu bratu ugađaš i da gledajući me smešiš se blago i trudiš da pogodiš svaku moju želju smatrajući se srećnom ako mi je ispuniš. Za tebe bejah Bog, idol i najsvetije biće.

Koliko puta me zatičeš. Zamišljen sam, ljut, cepam hartije i bacam od jeda knjige. Ti dolaziš tiho, na prstima i zastajkujući, pitaš me:

– Šta ti je, Kojo?

– Ništa.

– Pa ne ljuti se, što? – A u tvojim plavim i čistim očima toliko je iskrenog saučešća i tuge što sam ja ljut, da ja odmah omekšam i otpočnem da se s tobom šalim i razgovaram.

To me je ubilo!

Kao što rekoh, po komšiluku počeše već da zuckaju, pričaju o nama i da nas, iako besmo još deca, iznose zli jezici.

Da, bili smo samo deca. Ali ne! Samo si ti bila dete a ne i ja. Ja sam bio već zreo. No ti beše pravo dete. Nikad neću zaboraviti ona naša milovanja kojima si se ti podavala bezazleno.

Ali, i tome dođe kraj. Sećaš li se toga trenutka? Tek što sunce da zađe. Otvorio sam oba prozora gostinske sobe i beh zaseo te čitah neki roman. Svetlost je dolazila kroz prozore i jasno osvetljavala sve. Odjednom uđe i ti. Stade do mene. Levim laktom se nasloni na moje rame, a desnom rukom poče prelistavati knjigu koju čitah.

– Čitaš li? – pitaš me i naginješ se da pročitaš ono što čitah.

Slučajno mi pogled pade na tvoju ruku i čisto se trgoh, kad je videh kako se ispunila i prolepšala. Zagleda dalje a ono oblina ruku ti isticaše se dosta primetno iz mintana. Pogledah ti u lice i tek tada videh kako ti je ono puno, čisto i svetlo; kako ti se vrat očistio od malja; podbradak se ispunio i zaokruglio, i na jagodicama izbila jedra, nežna rumen. Posle i ramena ti se ispunila; tesne i uske grudi zaokruglile se i izdigle; pas ti postao vitak i obao... Iz cele tebe izbijala je toplina, mekota i neki čudan, opojan miris, koji nikad u životu više ne osetih.

– Što me gledaš tako? – upita me ti začuđeno.

– Tako! – plamen mi obuze blede i suve obraze. Pružih ruku, obavih je oko tvog pasa, ti se ugnu i slatko nasmeja.

– Nemoj! Tuga mi je!

Noge počeše da mi drhte. Jače te k sebi privlačih, ti se ugibaše, podavaše i naginjaše k meni, šapćući:

– Pa šta hoćeš?

– Ništa! – I privukoh te silno, da se tvoja glava nasloni na moju. Celim telom beše ti naslonjena na mene. Stisnuh te jače, htedoh da okrenem glavu, obrazi nam se protrše, ti oseti moj vreo dah i uzdahta, klonu, ali se brzo trže i skoči.

– Uh!

– Čekaj! – I pođoh k tebi. Ti me, dignuvši ruke, gledaše zabezeknuto i široko. Na licu ti beše neka čudna, topla svetlost. Oči ti behu kao potamnele i prevukle se vlažnom maglinom. Prihođ ti, ali me ti silno odgurnu i kriknu.

– Ne – i pobeže.

I od tada se ti preobrazi. Sam ti hod postade oprezniji i mekši. Ugibanje tvoje zaobljene snage postade toplije i strasnije; lice izrazitije, usnice ti dođoše rumenije a pri krajevima tamnije i oštrije...

Opet smo se viđali i to svaki dan. Dolazila si, služila nas i pomagala nam, ali više mi se ne približivaše onako smelo i otvoreno. Izbegavala si da ostanemo sami. Kao da osećaše neki strah od mene. Nestade našeg tepanja i milovanja. Seta se često spuštaše na tvoje čelo. Često, vrlo često zaticah te, gde si, čisteći naše dvorište, stala. Naslonila si se leđima na direk, metla ti ispala iz ruku, a ti oborivši glavu, tareš čelo i nameštaš kose i to polako, mučno. Usta ti skupljena više na plač nego li na osmeh.

– Šta ti je? – pitam te zadovoljno jer znam da o meni misliš.

– Ništa! – odgovaraš ti, i uzimaš metlu da ponoviš čišćenje.

– Da ne misliš o Nikoli? (Tvoj, iz komšiluka, najdrskiji udvarač a u isto vreme najveći opadač.)

Ti bi se trgla. Polako bi podigla svoje krupne i vlažne oči. U njima je bilo toliko prekora i tuge, da bi svaki pročitao tvoj nem i bolan jauk što beše u njima: „Što me toliko mučiš?" I kad bi ti osetila da sam ja baš to isto i pročitao, oborila bi brzo pogled i zacrvenevši se rekla bi:

– Možeš da govoriš šta hoćeš!

Eto tako je to bilo! Znao sam ja: da neću naći vernije, istrajnije i ropskije ljubavi od tvoje; znao sam da bi me negovala i čuvala k'o očnji vid... Znao sam ja sve to, pa ipak... Da, nisi ti bila bogata, iz znane kuće, i nisi bila više od mene. Peče me! Boli! Ali i ja nisam svemu tome bio kriv. Jer, koliko puta umoren i obuzet sumnjom da možda neću ono biti čemu težim, koliko puta, kažem ti, odrekao bih se svega. I da onda, uz tebe, ljubljen, prospavam svoj san. I da u toj istoj, sniskoj, gostinskoj sobi, pod žmirkavim kandilom i počađalom ikonom izdahnem kao što su i moji preci...

Ali mati? Ulazi ona tiho, ponosno. Uvek obučena čisto, s belom maramicom oko vrata. Seda sproću mene i pita me za školu, za drugove iz bogatih porodica. Da li se i oni uče kao ja? Posle, kako joj je pre neki dan taj i taj trgovac kazao:

– A, ’adžike, tvoj unuk?!...

– Pa, šta mogu ja? Dete na to pošlo. Drugo neće ništa... Mučimo se – odgovorila ona.

– A, ne, ne! Dobro je pošlo ono. Ne pometaj ga... Poznaje se čija je krv! – rekao on.

I tada, smešeći se, tarući zadovoljno svoje suve ruke, otpočinje da priča već toliko puta kazivan svoj život, da izvodi poreklo naše porodice, opisuje život i navike naših predaka. Nabraja njihova velika imanja, gradove u kojima su bili i trgovali, lica s kojima su stajali u prijateljstvu, kao: paše, kajmakame, vladike i ljude za narodnu stvar, koji su u ono strašno vreme dolazili i nalazili pomoći i sigurna skloništa u našoj kući.

– Eh, ne znam što me čeka, a sve znam što prođe! Ne gledaj ti mene, čedo. Nana je tvoja stara. Naša je kuća bila prva. Mi smo bili znani, poštovani i svuda prizivani... Sad? Bog tako reče – posrnusmo malo. Hvala mu. Njegova volja. Ali, hvala mu što mi bar tebe ostavi, tebe, iskru, čedo moje! te da ima ko će mi oči zaklopiti. I da mogu, kad na onaj svet odem, da mogu, sine, da kažem, kad me moj čovek a tvoj deda zapita: „Ženo, koga ostavi tamo? Da se ne ugasi naše ognjište?” – da mogu tada, čedo, da mu kažem: „Ja ostavi’, čoveku, poveliko i od tebe i od mene. Ognjište se naše ne ugasi, već se još više raspali i raširi...” I suze kašalj – počinju da je guše.

Dede sad kaži mi toga koji bi tad na tebe mislio? Ko bi smeo da joj kaže:

– Nano! ne ljuti se, ali ja ne mogu toliki da budem. Strah me je od tolikog. Ne mogu, nano, strah me je!...

Jesam li ja to smeo? Ne! Zagrejan, potresen, klicao sam: „Naprijed!” I pošao sam.

Znaš li, kad se spremah da idem u drugu varoš radi veće škole? Ti nekoliko dana pre ne izbivaše od nas. S majkom spremaše mi stvari. Čarape, košulje, peškiri, sve sitnice, čitava devojačka oprema, začas prođe kroz tvoje ruke i naslaga se u moj sanduk, pomeša se sa dunjama, jabukama i krušakama koje ti krišom guraše, da niko ne vidi. A kad dođe dan za polazak, tvoja mati dođe da mi poželi srećna puta, tebe ne beše.

– A Stana?... upita začuđeno moja majka. Majka ti se zbuni, pocrvene. I, onako malena, ona se još više zguri i prošapta:

– Ne znam, ’adžike. Znaš ti nju, ode tek na neku stranu, pa je tamo i Bog zaboravi.

Ali ja sam osećao, znao i s nekom sigurnošću mogao bih te naći gde u tvojoj bašti, pod dudom, u travi, poklopljena ničke i uvivši glavu u tvoju bošću jecaš i plačeš za mnom!

III

Ah! – Ali ne smem da puštam ni volju svojim osećajima. Silom ih zadržavam da bih što kraće iskazao ono što bi. A bilo je mnogo što šta, što se ne može lako kazati. Dosta boli i ovo, a kamo li i ostalo.

Ja sam produžio školu. Stupio u život, u bujan, neobuzdan let, za koji mišljah da ide po vasioni, a ono, u istini, kretao se po običnoj, svakidašnjoj kaldrmi. Mladost! Da li je nje ikada bilo kod mene? U čemu beše ona? Ne! Ja nisam imao mladosti. Ja nikad ne osetih čilost duha, svežine misli i brz, topao, opticaj krvi u meni. Nikad mi snaga ne zaigra, od zdravlja i bujnosti. Nikad se ne osećah tako čio, svež, lak, da bi mogao da se utrkujem a da poda mnom zemlja tutnji, da kličem gledajući u sjajno, modro nebo; da ne opija i zanosi sveže zelenilo i da me istinski razdraga ševina i slavujeva pesma iz grmlja. Slavuja čak nisam poznavao, nikad ga nisam video niti bih mogao da razlikujem njegovu pesmu od pesme običnog kosa... Zar je to mladost? Uvek beh suv, iznemogao i bled. Čak mi je bledoća godila. Moj korak beše trom, nemarljiv i nesiguran. Moj pogled ili mutan ili grozničavo svetao. Imah vrlo čestu glavobolju ili nesvesticu. Pa i samo učenje beše mi mučno, teško, neugodno.

Kući sam dolazio svakog raspusta. Mati me dočekivaše sva presrećna. Samo bi joj oko zasuzilo kad bi me videla bleda i ispijena. U veče, nameštajući me u postelju i podmećući jorgan i jastuke da ne ozebem i pitajući me šta volim da mi za sutra spremi, odlazila bi govoreći:

– Spavaj, čedo, odmori se. Ne brini i ne uči toliko. Teške bile te vaše nauke?!

– Teške, nano!

I iz početka bivalo mi je vreme bavljenja kod kuće prijatno. Započinjao sam neke radove, učenje predmeta. Popravljao sam se. Ti si opet dolazila. I zajedno s materom trudile ste se da mi što bolje i ukusnije jela zgotovite i da što više teja i lekova pripravite. Vi dve išle ste kao senke ne dišući, ne dajući čak ni muva da zuji. I jednako ste radile za mene, gledale, slušale moj dah i pogađale iz oka mi želje. S tobom sam se razgovarao vrlo retko. Više puta uzimam i diram te: te za ovoga, te za onoga. Kako sam, tobož, čuo, da si se s nekim sastajala i da si mu što poklonila: čarape ili maramu. Ti se zaprepastiš, obrazi ti poblede, oči zasjaje i kršeći ruke moliš me, kumiš, da ti kažem onoga ko mi je to kazao:

– Kaži mi, kaži, živa ti majka tvoja! Kaži mi ga, pa da mu nasred mle glavu razbijem.

– Zar si ti takva? – pitam te smejući se i uživajući u tvojoj muci.

I ti ne prestaješ da me moliš. Čak i suze ti pođu dok ti ja ne kažem da sam se šalio. Tebi lice sine radošću i sva srećna, veliš mi:

– Molim te, pa nemoj drugi put tako da se šališ!...

I svi su govorili da ti mene čekaš. Neki su me čak i pitali. Ali kao u šali i kao sažaljevajući te:

– Ama, ona, Boga ti, baš tebe i nikoga, a?

– Eh! – odgovorio bih ja i okrenuo odmah razgovor na drugo. Mrzelo me je čak o tome i da govorim.

No ovo bavljenje kod kuće u brzo mi je postajalo dosadno. Jer kad mi ona tišina, urednost, počinje da biva monotona, onda bacam sve i jedva čekam kad ću da odem. Ništa mi se tada ne dopada. Jela mi postaju teška, ti i majka dosadne s vašim večitim ugađanjem i dvorenjem. Kao da me je gušilo to vaše njegovanje, ti vaši mili i puni strahopoštovanja pogledi. I odlazio sam pre vremena. I tada sam o tebi retko razbirao i čuo. Sem kad si pisala materina pisma, i posle pozdrava od svih, dole, na dnu, dodavali si: „i od mene". To je bilo sve. Nisi se udala. Svi su znali zašto nećeš i više ti se svetili nego što su te sažaljevali. I ja sam znao, ali sam ćutao. Nisam znao šta da radim. Nisam hteo da te dam drugome, da tu svu tvoju lepotu, milinu, ljubav i sreću ima. Bilo mi je teško i mučno pri pomisli da će te drugi grliti, i ljubiti; da će drugi piti ljubavi iz tebe, tog čistog, još neproteklog izvora... A ovamo? Oh da nije bilo te tvoje slepe predanosti, poverenja i ljubavi, ja bih znao šta da radim. Ali ti?! Nisam te smatrao za višu od ostalih, ali ipak si bila nešto drugo, nešto, što me je sprečavalo da postupim kao i s ostalima. Borio sam se, mučio, lomio, i topio gledajući te tako lepu, krasnu i razvijenu tek u procvatu.

Ali jednog dana, u prvi sumrak, kad sunce klone i rasipa žarku rumen, a hladovina već preuzima maha nad žegom; kad iz tople zemlje bije suvota i draž; kad zeleno i čisto modro nebo srce draga i puni ga opojnim, razdraganim miljem – toga dana izišao iz sobe salomljen od silne vatre i uzbuđenja. Ne znam šta mi je bilo. Celog tog vrelog dana leškario sam po krevetu čitajući i maštajući. Hladovine istina beše dosta u sobi ali ipak beše i žege koja probijaše krozu zavese i polutamu... Raskomoćen, u onoj polutami, čitajući, čini mi se, Mopasana, razdražen, uzavreo i stiskajući vrele usne na svoje gole ruke, ja sam dahćao... Upila mi se beše ti u pamet. Tvoja jedra, puna, raskošna snaga srce mi je kidala. Gledah te, izazivah uspomene i slike nekadašnjeg milja.

– Što sad da ne?... – uzviknuh i skočih – Lud sam! Budala! Što patim, mučim i satirem sebe?!... – I stvarah te, grljah, celivah tvoje rujne usne i opijah se od mirisa tvoje kose.

I brzo natukoh šešir, ogrnuh kaput i izišao iz kuće. Iz vaše bašte čujaše se udar motike. Prešao preko potoka i stahod iza granja da te vidim gde si. Ali ti beše ispred mene, blizu, u aleji i okopavaše mladi luk, čisteći ga od trave. Sva se beše predala poslu. Na glavu si ovlaš bacila belu šamiju, da ti sunce ne peče lice. Bila si samo u jeleku i šalvarama. Košulja ti se na grudima beše otkopčala i zavrnula te se viđaše mali deo belih ti nedara. Htedoh duže da ostanem ali poče pucati suvo i trulo granje pod mojim nogama.

– Stano! – viknuh.

Ti se trže i oslušnu.

– Zove me neko? – upita se ti i brzo rukom dohvati košulju na grudima.

– Ja te zovem – rekoh jače i izišao iz granja. – Dođi ovamo.

Ti brzo ostavi rad, i, trčeći, kršeći se, njišući levo desno prsa, zabacujući laktove, dođe i htede proći pored mene, misleći da te ja zovem radi matere. Bog zna šta sam tada osećao. Jedva sam se držao na nogama kad osetih tvoju toplu blizinu. Nokte sam utiskivao u dlanove samo da se uzdržim.

– Teta li me zove? – i htede da prođeš.

– Ja te zovem, ja. Stani, kuda ćeš?

Ti stade.

– A što ti? – upita me začućeno.

Pokajah se. Dođe mi teško i neugodno. Htedoh da se udaljim, ali nisam mogao. Ti spazi tu zabunu. Doseti se, pa planu, uzdrhta i nasloniv se na granu od višnje, šanu obamirući od plašnje i sreće:

– Pa šta?...

Ništa – rekoh – zvao sam te – i onda hladno, odsečno, gledajući te strogo, nastavih: – Imam nešto da ti kažem, zato dođi posle večere ovde. Čekaću te.

Ti drhtaše. Lice ti pobledelo, u usnama ni kapi krvi ne beše. Gledaše me pogledom kojim htede u dno moje duše da prodreš. Bojali si se. Ali ja sam se nadao tome pogledu i načinih lice tako hladno, mirno, da svaka sumnja odlete.

– Ako mogu... – odgovori ti zbunjeno.

Ja planuh.

– Onda ne dolazi! – i htedoh da se udaljim.

– Ne, ne... doći ću. Hoću!

I ošinuvši me sjajnim, srećnim pogledom, otrča, zanoseći se.

Vratih se. Topih se i nestajah. Bejah lud... Veče pade. Mesečina iziđe. Nisam znao kako sam večerao. Zalogaji mi zapirahu, ruke drhtahu a prsti behu oznojeni. Posle večere odmah se digoh i rekoh materi da ću ići u kafanu, pa polako, krijući se, dođoh iza kuće na potok. Vlaga potoka još više me dirnu. Meka, sočna trava nabujala, a više moje glave sklopilo se granje i lišće. Kroz granje probija mesec te osvetljuje tamno zelenu vodu koja polako žubori, promiče, belasa se i mileći preliva se preko glatkih kamenčića, oko kojih se nahvatala meka, zelena mahovina. Tek pokoji cvrkut nezaspale ptice i ništa drugo. Iz vaše bašte ništa se nije čulo. Izvalih se na travu. Poduze me svežina. Glava mi je gorela, ruke behu sve u znoju a srce udaraše tako silno, jako, da sam ga i ja čuo. Čekao sam te. Položio sam dlanove na vlažnu travu i premirah od slike koju stvarah. Unapred sam rešio kako će biti. Kako ću da te metnem u krilo, raskopčam ti jelek, i,

uviv moje lice tvojom kosom, zagnjurim ga u tvoja bujna, topla nedra, i osećam dodir tvoje meke, nećne, tople kože, i sišem, sišem... Đipih. Uhvati me strah. Strah neopisan i neiskazan, strah od nečega što se u meni buđaše i svega me poražavaše... Strah od ove gluve samoće, mrtve tišine i ovog tihog žuborenja i belaskanja vode spram mesečine. Sedoh. Drhtao sam kao prut. Odjednom čuh laki šušanj. Znao sam da si to ti. Htedoh da ustanem ali ne mogah. Stisnuh samo jače pesnice u travu i zaustavih dah. Šum bivaše jači. Odjednom, plašljivo, tiho, okrećući se i zaziruć od svačega, dođe ti njihajući se.

Pruži mi ruku a ona ti beše vrela i sva oznojena.

– Evo me – šanu plašljivo i vrelo. – Ti, ti, ti?... – pa se zagrcnu, pade i briznu u plač.

– Stano?! – trgoh se uplašen.

– Oh, oh! – grcaše ti, plakaše i vijući se ljubljaše mi ruku, kvaseći je suzama. Srce mi se steže. Samo voda žuboraše i mesec nas mestimice osvetljavaše. Ti grcaše i plakaše. Ja sam stajao kao ukopan. Nisam znao šta da radim. Osećaji me poplavili. Kad se pribrah, sedoh do tebe, podvih svoje ruke pod tobom, jednu tvoju klonulu, toplu i punu ruku prebacih preko moga ramena i privukoh te, posadih u krilo, okrenut tvoje zažareno i uplakano lice spram sebe i naslonih ga na svoj obraz...

– Slatka si! – i upih moje usne u tvoje tako duboko i jako...

– Oh! – treseš se ti.

– Volim te!

– Oh...

– Volim te!

– Ooh!... – i jedva, s mukom odvajaše svoje usne od mojih...

– Volim te, volim.. volim!... – I sve te više stiskah, grljah, ljubljah... I prigrljenu, potpuno pripijenu uza se, držah te, osećah ti laku trzavicu i toplotu tela... Ah! I mesto radosti, sreće, strasti, mene luda i bedna, obuze beskrajna, velika, teška tuga... Suze mi navreše.

– Da li će ikada biti duše koja će me ovako voleti?! Ozgo, s ukrštanih grana guste vrbe, pade kaplja na tvoj obraz. Ti se trže uplašeno.

– Ne boj se – rekoh ti, šapćući i tronuto – to vrba plaće, pa pada na tebe... Idi! – I brzo te otpustih i ustadoh.

– Idi, vreme je! – I zaista prvi petli pevahu.

– Strah me je – govoraše ti unezvereno. – Uh, kakva sam! – viknu uplašeno pa okrenuvši se od mene poče doterivati u red odelo i kosu... A petli pevahu, hladovina bivaše jača, i žubor, belasanje vode spram meseca odmicaše i gubljaše se polako. Ispratih te. Na prelazu u vašu baštu ti zaista, okrenu se i, boreći se, ušita me:

– Nećeš da se ljutiš?

– Ne. Šta?

– Još koliko imaš da učiš? Da znam.

– Još malo – odgovorih ti samo da te obradujem. Ti kliknu:

– E, pa to je... – i ode.

Vratih se, legoh, zaklopih oči, ispružih ruke, i obamirah od slatke, lake i tajanstvene sete i tuge.

I ti – ne dani, već noći! ja ne mogu više. Plačem. Uzalud su suze, uzalud je sve! Prošlo je, i ode?! Ne povratih više te noći kad mesečina sja, kad senke drveća padaju i šire se; kad se bregovi i vinogradi gube u beličastoj magli. I onda, kada ja prelazim preko potoka, idem kroz vašu baštu, dolazim pred kuću gde vi u sred dvorišta, na prostoj asuri, ti i majka spavate. Ti se od toplote zabacila pokrivač, ruke bele, pune zabacila više glave; kosa oko tebe u neredu a prsa uzdignuta i razgolićena... Tvoja se majka skupila, uvila, pokrila glavu i spava...

Prilazim na prstima. Mesečeva zrka drhti. Bojim se da moja senka ne padne na tebe i zanoseći se, saginjem se i puštam na tvoje vlažne, vrele, rujne i poluotvorene usne tih, lak, neosetan poljubac... I onda polako, krijući se u senci drveća, bežim dok ne izađem iz vaše bašte, pa onda zapevam:

Oj večeri, oj, slatka čekanja,

Oj, vi noći, moji beli dani!...

Oh, pa znaš li kad te trgne iz sna moj poljubac, ti se probudiš, brzo se setiš da sam to ja, i onda sva ugrejana, u poludremežu, vrela i mirišljava, ti – kad te poljubim, zadržiš moj poljubac.

– Ti si... protepaš, a usnama, žmureći i ne puštajući me, tražiš moje oko!

Ali posle, u jutru, kad se probudim, otresem tih noćnih mađija i čari; dižem se nezadovoljan, natmuren i zlovoljan. Uviđao sam da ovo ne može ostati tajna. Strah me je bilo da ko ne vidi i dozna, a naročito moja i tvoja mati. Nisam se njih, lično bojao, već nisam hteo da izgubim ono poštovanje i ugled koji imah kod njih a osobito kod tvoje majke. Govorio sam sebi i ubeđivao da ovo nije lepo i časno od mene. Kuda će nas sve to naposletku odvesti? Jer ti odbijaš prosioce radi mene. Čekaš me. Podaješ mi se. Veruješ mi kao svecu i sva se sjaš od sreće. Pevaš celog dana da se ori bašta, potok. A i glas ti doš'o mekši, topliji. I tada sam se zaklinjao da više neću s tobom imati posla. Zato sam danju bivao onako ponosit. Ali kad padne noć, kad se sve utiša, kad

mesečina bleda, meka, sjajna, čudna, obasja sve, moju sobu, krevet, mene – onda, kao u bunilu, opet ustajem i dolazim k tebi i ljubim te...

Posle jedne takve noći, kad ustadoh opet bunovan i zlovoljan, mati mi donese doručak, i onda sede sproću mene s pletivom. Ja malo okusih. Nisam mogao da jedem. Ti mi beše jednako u pameti i zbog toga još više se jedih.

– Što ne jedeš? – upita me.

– Ne jede mi se.

Mati me pogleda. Iz tog njenog pogleda videh da ona sve zna.

– Kad ćeš u školu? – upita me kratko.

– Ima vremena. Rano je.

– Pa druge godine i pre ovoga vremena si iš'o? Valjda imaš sada malo da učiš. Svršavaš već.

Pogledah je začuđeno. Njeno smežurano lice beše pokriveno tamnim pegama. Stisnula smežurana usta, a kroz kožu vide se desni. Tek sada spazih da joj je još ono staro odelo ali već ulaskano. Prvi put, ispod bele maramice oko vrata, videh joj neopranu košulju. Kao da me nečija ruka uhvati za srce i steže ga jako, pa ga onda opusti, te da se što više raširi i razlije gorčinom.

– Što pitaš? – odgovorih turobno.

– Pa, da znam, sinko!

– Kad budem svršio, znaćeš.

– Ta ne ljuti se odmah! Ti se od neko vreme baš... – i zastade. Znao sam kuda je ciljala. To me žacnu, planuh i skočih ljutito.

– Zar sam ja krvi što smo mi sirotinja? Evo, baš kad hoćeš – viknuh i bacih tabake. – Bataliću školu. Eto, svršio sam!

– Ne, ne... ne boj se ti, čedo. Imamo još. Dao Bog. Ne ljuti se. Oh, što ja prokleta? Ne ljuti se ti. Znaš, kad je čovek star on se podetinji.

Ovo navlaš izbegavanje i izokretanje razgovora još više me ispuni gnevom i jedom. Sedoh, a sav se stresoh od nekog čudnog gnušanja, neugodnosti i besa koji je u meni polako kipeo i širo se. Zaćutasmo oboje. Ona je plela. U sobi se ništa nije čulo, a tako i spolja. Jer beše radni dan, pa svi otišli na posao. Odjednom, polako, tiho, kao uvek, uđe tvoja mati ali nekako još više zgurena, uvučena, i kao s nekom plašnjom.

– 'Bro jutro, 'adžike! Radite li?

– A kako si mi ti? – upita me, rukujući se. I zatim, idući natraške, sede, kleknu uza zid po svom običaju i uze da zapitkuje mater za neko platno, koje misli da tka za tebe. I onda otpoče da kazuje i nabraja tvoje darove što si spremila. Govoraše ona, a sva beše uplašena, uzbuđena i krišom, kao s nekim strahom bacala je kratke, tajanstvene i plašljive pogleda čas na mene, čas na mater. Kao da iščekivaše nešto a od toga se plašila, drhtala i zastajkivala u govoru. Pogledah mater, i trgoh se uplašeno, jer oko smežuranih usta, igraše joj zadovoljan, jedak podsmeh.

– Šta hoće i čemu ovo? – upitah se uplašeno jer se bojah da se ovi uvijeni, nejasni govori ne odnose na nas. Uplaših se i digoh da izađem, ali, prvi put tako oštro, i s osmehom zaustavi me mati.

– Sedi. Vidiš da nema nikoga! – i onda hladnim, oholim, punim nekog prezrivog saučešća glasom, okrenu se tvojoj materi koja se još više zgrči uza zid. – Ama, Marijo... poče ona – hajde kad ćeš već tu tvoju da udaješ? Zar ne vidiš kolika je i kakva? Zar hoćeš da ti neku sramotu metne na glavu? A, valjda čekaš nekoga?

Tvoja mati sagla glavu, rukama stisla kolena i tako nagnuta sluša, trese se i dršće. Odjednom diže glavu, pogleda mater, pa je opet brzo obori, zari u krilo i briznu u plač, grcajući:

– ’Adžike, zar to?

Pun straha, i kao s nekim gnušanjem, okrenuh se od matere samo da je ne gledam onako hladnu, nemu i zadovoljnu.

– Ne plači, Marijo – reče ona, a u njenom glasu osećaše se neko saučešće pomešano sa zadovoljstvom. – Ja tek samo onako rekoh, da znaš – i to „da znaš” naglasi.

– Znam ja sve, ’adžike – poče majka ti pribirajući se i brišući oči šamijom. Ako nisam bila kuma i starojkovica, a drugo sve znam. Ali, što ja... Eto, plače, moli: „Majke, zbori ona, nemoj slatka majke. Zar sam ti toliko nakrivela, te to hoćeš... Bolje mrtvu u „kovčeg” da me ispružiš, u crn povoj da me poviješ, nego li to...” A ja nju samo ’adžike, nju jednu, to dete, ’adžike, imam, pa?!... I opet je zaguši plač.

Ja sam samo drhtao i strepio.

– A javlja li se koji? – upita je mati.

– Javlja se. Svaki dan. Evo, baš jutros opet onaj Nikola posalo navodadžiku. Veli: samo ako hoće, pa odmah, o večer, ispit...

– Momak dobar?...

– Kao svaki čovek. Odslužio vojsku. Nema ni on nikoga, ima nešto od imanja i ovo naše što je, pa... Ali, ona, ona...

– A ti hoćeš?

– Hoću – dahnu ona silno – Što da ne?... Kosti, ’adžike, da odmorim?! Rasipah se po polej...

Mati se diže, doterujući šamiju.

– Hajdemo – reče joj – Čekaj, ja nju da... Što ona luda i besna, misli?

I odoše. Moja majka visoko, lako, ponosito a tvoja zgrčeno i zanoseći se...

Ne znam šta je bilo i čime su te nagnali da pristaneš, samo na meterinom oku spazih još neosušenu veliku suzu kad se vrati i reče:

– Svršeno je!

I onda brzo odnese stvari: čaše, šolje, sahane kod vas što će trebati za tvoj ispit, a što vi niste imali... I onda nastade trka, jurenje, donošenje stolova, klupa, stolica iz obližnje kafane i ostale potrebe iz svake kuće u komšiluku. Sve se sleže. Usklici, smeh, razgovor razlegao se iz vaše bašte, koju počeše utapkavati i krčiti za igre... Ja? Isprva kao da se oslobodih, danuh što sam te skinuo s vrata, ali me posle uhvati strah. Boja sam se. Poražen mojim kukavičlukom, drhtao sam kao prut. Moja mati ni reči utešne, kao da nije ništa znala. Čisto ne verovah da je to ona, kako se beše zanela oko tvog spremanja... I pade veče, opet iziđe mesec i obasja sve. Opet lišće zašumori, hladovina i senke padoše... Ljudi se vratiše s rada, stoka uvede u štale, zatim se presvukoše i dođoše vama na veselje i „radost”. I onda, kreštav, jak, suv glas Ciganke Salče zapeva pred tvojim prozorm kad te drugarice počeše oblačiti. Dahire, ćemaneta, zaječaše, uzdigoše se i počeše pištati po obasjanim i mirnim visinama... Oh, a u njima kao da beše neke demonske, strašne naslade i zadovoljstva; sitosti i zlurade, tajanstvene sreće što mi te oteše, uzeše od mene... Kao da te ti glasovi poneše sa sobom gore, u te visine, krešteći i pišteći... svetiće se meni koji se čas radovah što se otresoh tebe, čas opet drhtah i plakah silno, jako, krijući se da me ko ne spazi i vidi!...

IV

Dve godine nisam kući dolazio. Kad treće godine dođoh i stihog u veče, opet beše mesečina, opet ono bujno zelenilo, opet taj potok, topole i vrbe me sretoše. Setih se tebe i uplaših. Mati otpoče da mi priča i kazuje sve promene koje se desile za vreme moga odsustva: ko je umro, propao, prodao njive; ko se oženio i udao. I onda za tebe:

– Marija umre. Bog da je prosti – reče mati, i pogleda me.

– E? – trgoh se.

– Mani, sinko, – odmahnu ona rukom. Što beše, ni crnom Ciganinu Gospod da ne da! Umre, presvisnu od tuge kad vide ono dete kako se bije, muči i tuče od onog njenog besnika. A lepo poče iz početka. On miran, radi. Uze, otvori dućan, napuni ga espapom i otpoče da radi. Ali ga đavo natera te se malo zaduži kod Doktora... A on, znaš ga, živa vatra. Koga dočepa u svoje ruke, taj više čitav ne iziđe. Malo po malo preklopi mu imanje. I davaj, davaj, isplaćuj, ali ko će ’alu da zasiti. Prodade im sve njive i vinograde. On se propi, propade – uzedoše ga dušmani na

vrat! Sad je krijumčar. Po nedelju dana doma ne dolazi niti što donosi... Imaju jedno žensko detence, ali i ono kržljavo – Bog zna da li će da ostane. A ona, crnica, da je samo vidiš, sinko, pa duša da ti zaplače: ide na nadnicu, radi duvan, te sebe, dete i kuću drži... Eto, na!

Iz čaršije, s ulice, dopreše glasovi pesme, zurle i bubenjevi.

Iziđoh i stadoh na prag od kujne. Mesec beše nasred neba te ne beše velikih senki. Larma, pesma i svirka sve se više približavaše i ječaše. Uzdigoh se na prstima da štogod spazim ali od uličnog visokog zida ne mogah ništa videti. Ponekad bi se tek uzdigla čija kapa i ruka. Bubanj i zurle sve su jače pištale i bile, te s promuklim glasovima i velikom jačinom, uzdizale su se i rasprostirale...

Niz polje idu, babo, sejmeni,

Sejmensku pesmu, babo, pevaše,

Hajdučku glavu, babo, nošaše!

– Ha-ha-ha!... – ču se besno groktanje i zatim pucanj puške.

– Unutra! – viknu mati bojeći se da mi se štogod ne desi.

Uđoh, stadoh. Čudna i teška tuga obuze me. Mati spremaše večeru jednako pričajući o tebi. Počesmo večerati. Vika se utiša. Odjednom kroz rupu na sobnim vratim, začu se tvoj tih, drhtav glas:

– Teto, tu li si?

Nisam mogao da se maknem od silna, neugodna, i teška, pomešana s bolom i saučešćem, osećanja. Ti otvori brzo vrata, još brže ih zatvori za sobom kao bojeći se čega. Pa odmah, uza zid, držeći u krilu povijeno detence, sede ti suva, bleda i ispijena. Na tebi beše pocepan mintan i jedno veliko parče otkinuto od lakta visaše ti; kroz šamiju provirivaše tvoja kosa, zanemarena. Bila si u prljavoj košulji, iskrpljenim šalvarama, iz kojih virahu tvoje, od silna rada razvijene, pljosnate stopale s ispucalim prstima.

Stresoh se. Mati iziđe za tobom da zatvori kuhinjska vrata.

– Stano?

– Ti?! – vikinu tako silno i uplašeno, da se prepadoh. Dok sam živ taj uzvik slušaću. Samo ne mogu da ga opišem, kako u njemu nečega i prestrašenog, i bolnog, i očajnog bejaše. Beše đipila. Zverala si, drhtala, nijala si se i kao htela gde da pobegneš. Posle se jedva pribra, postoja malo, i, uzdahnuvši silno, opet sede ukočeno uza zid. – Ti si, gospodine? – šanu, a neki nov, stran, ponizan, učmao i beživotan tvoj glas prepade me. U njemu ne beše ni traga o kakvom osećaju, toplini i bolu. Kao da si me sad prvi put videla u životu, takav beše tvoj glas.

– Ja, ja! A ti?

– Eto, hvala gospodu!

Mati se vrati iz kujne gde beše zatvorila vrata za tobom.

– Gde je? – upita me. Pa kad te vide uza zid, oborene glave, skupljenu, zgrčenu nad detetom u krilu, brzo uze dete od tebe. – Što si tu sela? 'Odi, priđi... Što se bojiš? – I uze te za ruku dižući te.

– Neka, teto, neka – braniš se ti – i onako ti mnogo dosađujem!

– Hajde, hajde!... – I ostavi u stranu dete, tebe posadi za večeru. Ti si pognute glave, išla, sela, uzela zalogaj, ali tako nevešto kao da prvi put jedeš. Majka te nutkaše, metaše pred tebe jelo. Ti si jednako, onako pognuta, valjala taj zalogaj u ustima. Uzalud si probala da ga progutaš, ali nisi mogla. Posle briznu u plač.

– Teto, teto!

– Ne plači, ćerko! Pisano je!

– Crno pisano!

– Ne 'uli Gospoda! Ćuti, čedo, čuti, sinko! – i uze tvoju glavu, metnu je na krilo i milijući te po kosi, tešila te je i utišavala. – Ćuti, ćuti... Gospoda imaš, ako majke nemaš... Ćuti, čedo moje!...

– Nana moja! I nju on... oh! – grcaše ti. – A zar nam je zlo mislila i govorila: „Nikolo, sinko, nemoj, bre, čedo, tako! Vi ste sami, nikoga svoga nemate, a evo, Gospod vam dade ovo pilence, ovoga crva... pa nemojte, sinko!"... A on samo udri, psuj, viči. Mene već što... ali uzme nju pa je tera od kuće zimi, a ona, nana moja slatka, da se ne bi čulo, da ne bi svet posle to... ah! ona celu noć provede oko kuće, krijući se da je ko ne vidi, mrzne se i umre! Ostavi me...

Odjednom ču se krhanje plota, pucanje granja i glas:

– A čekaj, ćerko majčina! I ako je 'adžika, nije Bog! Čekaj ti!...

I zatim rupi u dvorište, podskakujući s noge na nogu, mali, raspasan, zanoseći se, tvoj muž, Nikola. Otpoče da lupa na kuhinjska vrata. Ti si se skamenila, mati mene gleda i kao da me pogledom moli: da se ne ljutim na tebe, što nas on uznemirava. On gurnu silno vrata i uđe. Ti se odjednom diže, istrže od matere i izlete u kujnu pred njega, da ga zaustaviš.

– Ne, Nikolo! Sladak, mili Nikolo, ne ulazi! – molila si ti, sirotice moja, jer si se stidela da ja njega, tvoga muža, vidim takvog. Molila si ga, vila se oko njega i zaustavljala ga.

– Ja! Što! Koj' mi što može! A ti... – I odgurnuv te nogom od sebe uđe on k nama, klateći se i zanoseći, s raspasanim pojasima, izvučenim mintanima, u opancima i visokim, debelim čarapama. Oko pojasa beše mu prazan „redenik" od kuršuma, a do njega veliki kasapski nož.

Njegovo crno, mesnato i podbulo lice, s vodnjikavim očima i velikim ustima, beše tako surovo i silno, da se čovek nehotice okretao od njega... Uđe on, zanoseći se.

– 'Adžike mori! Što? – ali se brzo trže kad me spazi, skinu kapu i pogleda me neodlučno. Zatim baci kapu, nasmeja se tup, pa, šireći ruke pođe mi u susret. – A ja te, brate Kosto... – pa opet zastade i poče upitno i kao začuđeno gledati čas u mene, koji stajah ozbiljan, čas u mater.

– Što, Nikolo, ne ideš da spavaš? – reče mu mati malo blaže, ali to tako, kao da ima jedino meni da zahvali što ga i sad, kao i uvek, ne grdi, već moli.

– A? – promuca on. – Idem, 'adžike! – reče naglo i htede da uzme dete. Saže se, ali se povođaše. Mati mu istrže dete i pozva te, da ga ti uzmeš. Ti uđe, brzo uz dete ne gledajući ni u koga, i još brže iziđe. Za tobom iziće i on ćuteći i povodeći se. Iziđoh i ja za vama. Uzalud me mati zaustavljaše mimikom. Čim se on vide u dvorištu, okrenu se, i kad me ne spazi, on poskoči, dođe do tebe i stisnu te za kose.

– Dom! – viknu on potmulo i gurnu te tako silno da ti posrnu prigrlivši dete i u malo što ne pade. – Dom! Nemaš li kuću, nego kod onu staru vešticu si?... A, a?... – I opet izmahnu da te udari po glavi. Ti samo zaklanjaše dete i tiho, preplašeno moljaše ga:

– Ne, ne! Nemoj sad, ovde!... Čuće!...

– Ko, ko, ko?... On!... A što on? Što je on? I njega ću ja... A ti njega, njega? Čekaj, ćerko moja, koga ćeš ti? Njega a, njega? – I onda besno, držeći te za kose, poče te udarati, gurati i voditi kući...

Slušam kako suho granje pucka, gledam gde mesečina sija, tišina se rasprostire a suv, nekako oštar i kao star vazduh puni mi grudi, guši me i nateruje na kašalj... I ko zna dokle bih tako stajao, da me ne trže neko zvrjanje čekrka i neki tih, dubok, kao iz zemlje glas... To dolažaše iz vaše kuće. Nagoh se, pristupih i otovorih oči da vidim... I videh tebe, gde pod mladom kajsijom, na sred dvorišta, pogurena „motaš cevke" spram mesečine, a jednom nogom klatiš korito u kome spavaše tvoje dete. I tako klateći se, njišući se čas napred, čas nazad, ti – ili pevaše ili plakaše... Ko će to da zna?

V

Beše početak zime kad na glas teške bolesti moje stare majke opet dođoh. Iz gostinske sobe višđaše se mala svetslost. Uđoh pravo tamo. U prvi mah ne mogoh ništa da raspoznam zbog male svetlosti, pare i dima duvanskog. Tek posle videh punu sobu ljudi i žena. Oni behu ustali, pomakli se i načinili mi mesta, ćuteći. Nijedan mi se od njih ne približi i uteši. Bojali su se. Moje gospodsko odelo, hladno, ukočeno držanje uzdržavaše ih. Na podu, blizu zida, na asuri i starom pokrovcu beše bačen „jorgan" pokrivač, a iz njega uzdignuta i osvetljena sa strane svećom vićaše se suva, k'o vosak žuta, s velikim čelom, upijenim obrazima i uvučenim ustima tako da se vilice i nos u malo ne dodirivahu – ljudska glava. To beše ona!

Krkljanje tup, teško, retko i mučno izvijaše se iz njenih grudi koje se i ne micahu. Kad uđoh i nazvah: „Dobro veče!" to krkljanje posta jače i pretvori se kao u neku vrstu glasa:

– Kolj..lj...jo!

Žene se zguriše i prošaptaše:

– Sirota. Čula je da je došao, pa ga zove. Priđoh joj bliže. Sagoh se. Uzeh je za ruku suvu, crnu, hladnu, i prinesoh je ustima da je poljubim. Stresoh se. Čudno i teško i neugodno, kao neki strah, osećanje obuze me kad osetih dodir te suve zategnute kože na kostima ruke. Da li to beše strah od smrti? Ne znam. Samo se sećam da sam drhtao kao prut od nekog strašnog osećanja.

U tom se jedna žena diže i pođe vratim pogureno.

– Što ne sediš, Stano? – upitaše te.

– Da nacrnem kuću i vidim dete da ne plače – odgovori ti, zatvarajući vrata.

U tom jednoj babi, koja beše zadremala uz „mangal" žara, ispade lula iz zuba. Svi se nasmejaše. Baba se trže, zbuni, pogleda me plašljivo i ponizno. Ostale kao da bi je opravdale, rekoše mi:

– Dve noći nije spavala. Čuvala je, pa sad zadremala.

– Idi spavaj tetka! – rekoh joj blago i tronuto.

– A ne – trže se stidljivo ona – ne spava mi se, nego onako... Obećala sam joj da ću je spremiti i lepo da ću joj vezati „čajku", kako je ona veziva... Jer mi je u amanet ostavila.

I onda se svi oslobodiše. Priđoše mi i rukovaše se. Pa onda otpočeše – da bi me utešili – pričati kako je poslednje dane provela. Kako se nije podavala bolesti; kako sama, noću, nije mogla da naiđe na vrata sobe; kako je htela da padne u bunar ne mogući da se vrati u kuću; kako nije davala da me zovu, bojeći se da se ne „pometem" od učenja; kako me je, kad je počela da gubi jezik i svest, ovog večera, dok sam ja putovao, zvala: „Kojo, Kojo, hajde brzo"... I ako je tražila moju sliku, gledala dugo, dugo i plakala! U tom poče ona da se previja i grči. Usta joj se izgubiše u grlu, vrat uvuče... Svi skočismo oko nje. Jedna baba mi priđe i blago reče:

– Iziđi, sine, da ne gledaš.

– A što?

– Pa ne valja se. Mlad si.

Iziđoh.

Ona izdahnu.

S nekom svečanom tugom i skrušenošću slušah kako je spremaju, kako šušte njene stare, svilene haljine koje behu u jednom zavežljaju koji je ona još u životu spremila za svoju smrt.

U jutro u samo svanuće izađoh. Nisam znao gde da idem i i šta da radim. Jedva sam čekao da prođe ovaj dan i da je što pre saranim, svršim, jer mi je bilo tako neugodno. Čak sam se bojao da je mrtvu vidim, već sam krišom bacao pogled kroz prozor u gostinsku sobu u kojoj ona beše spremna da je vidi svet i pripali joj sveću više glave. Da bih izbegao pozdrave i izjave sažaljenja od žena i ljudi koji počeše dolaziti i donositi joj sveću, zađoh iza kuće, u potok, koji sad beše mučno poznati. Jer on beše usahnuo, drveće isečeno a zemlja gola, trošna i smrznuta. Pogledah ka tvojoj kući iz koje se još ništa ne viđaše i kretaše. Samo, ona ti sad beše – da li se meni tako učini? – tako mala, skučena i propala u zemlju kao da se bojala od nečega i zato skrivala. Tvoja bašta i dvorište bejahu čisto goli. Sve što beše kod tebe: u bašti malo drveće, s ulice oronuo zid i pokriven tuluzinom i prućem mesto crepova; na motki, pred kućom, obešena ponjava; uza zid prislonjeno nekoliko drveta; mali prozori izlepljeni hartijom – sve to izgledaše tako malo, sitno, povučeno i skriveno, kao da se bojaše čije navale i kao da svakom govoraše: „Molimo te, ne diraj nas. Mi nikome ne smetamo. Evo, ako hoćeš, još ćemo da se pomaknemo, još više ćemo da se sakrijemo i sklonimo, ako smo kome na smetnji... Sve ćemo, samo nas ne diraj i ostavi”... Iz svega isticaše se tvoja ruka, ruka ženska, ponizna, tiha, bez smelosti i jačine, ali žilava, durašna i istrajna do kraja života. Odjednom se ti pojavi iz kuće. Brzo ostavi nešto i uputi se kapiji da je što bolje pritvoriš. Zatim se vrati. Na glavu metnu neki zavežljaj, valjda detinje pelene, na rame motiku, u desnu ruku uze dete, a u levu neki sud, čini mi se s jelom, i uputi se meni, prolazom, da izađeš na našu kapiju. Ja sam stajao i gledao te kako pognute glave ideš, i to u nanulama, na nogama čarape iskrpljene, u mintanu iz koga je virio pamuk... Dođe do mene, spazi me, i mesto; „Dobro jutro”, ti reče:

– Umre teta? – A glas ti beše tako običan, ravnodušan. Lice tamno, bledo, suvo i, pocrnelo od letnjeg sunca, ne izdavaše baš nikakav osećaj.

– Da – rekoh mračno. – A zar ti nećeš da je ispratiš?

– Ne mogu, boga mi, gospodine, – poče se pravdati. – Imam rabotu. Moram njemu da odnesem ručak, a posle u nadnicu.

– A gde je on?

Ti poče da mucaš. Beše ti neprijatno i stidno.

– Na robiji – odgovori tiho.

– Šta?

– Nije kriv, gospodine, tako mi Gospoda! Obediše ga. Uzedoše nam dušu dušmani – bog im sudio! A on? oh! nije kriv!

Branila si ga tako živo, ponizno i verno da nisam znao šta da mislim. Pogleda oko sebe, a zimski dan već u velike svanuo. Kroz hladan vazduh, protkan kao nekim rasturenim vlasima magle,

počeše leteti sa svih strana, kao zalutale, pahuljice snega i padati na ugnute krovove, zidove i golo drveće čije se grane oštro i crno ocrtavahu.

To beše pravi sneg. Iz gostinske sobe svetlucahu sveće više materine glave i katkad dopiraše tiho, jedva čujno, naricanje neke starije žene, valjda njene drugarice iz mladosti. Ti si stajala pognute glave. Bilo ti je ladno, ali si ti jednako dete utopljavala, prigrljavala, a ono sisaše komad crna hleba.

– Zima, Stano – rekoh tek što da kažem.

Ti se još više zgrči. Oproba da li zavežljaj na glavi i motika na ramenu dobro stoje, i ode, prošaptavši kao za sebe:

– Ne znam. Sad nešto rano dođe.